

ĮVADAS

Šiuo tomu pradedamas XVI a. Kauno miesto savivaldos institucijų knygų publikavimas. Senasis Kauno miesto archyvas, tiksliau tie jo likučiai, kurie po įvairių likimo negandų laimingai pasiekė mūsų dienas, užima ypatingą vietą XVI a. Lietuvos miestų ir miestelių istoriografijoje ir šaltiniotyroje. Joks kitas Lietuvos miestas (apie miestelius nė nekalbant) neturi tiek XVI a. vadinamųjų aktų knygų, o štai Kaunas gali „pasigirti“ net 12 skirtingos apimties rankraštinų tomų, dabar saugomų Vilniaus universiteto bibliotekos ir Lietuvos valstybės istorijos archyvo fonduose. Miestų savivaldos institucijų aktų knygų kaip istorijos šaltinių vertė seniai žinoma, todėl nėra reikalo to įrodinėti iš naujo. Pasakytina tik tiek, kad Lietuvos miestų ir miestelių, išsaugojusių bent vieną dvi aktų knygas, istorija yra ir bus turtingesnė ir spalvingesnė nei tų, kurių visos knygos žuvo ir išliko tik pabiri dokumentai.

Publikacija parengta Lietuvos mokslo tarybos „Nacionalinės lituanistikos plėtros 2009–2015 m. programos“ rėmuose įgyvendinant projektą „XVI a. Kauno miesto savivaldos institucijų rankraštinų knygų rengimas spaudai“. 2011–2013 m. vykdyto projekto tikslas nebuvo parengti spaudai chronologiškai ankstyviausias išlikusias knygas, nes ne vien „metai“ lemia šaltinių vertę. Pasirinktas 1555–1568 m. laikotarpis, nes jo 1561–1564 m. atkarpa unikali tuo, kad išliko ir tarybos, ir vaito teismo protokolai (XVI a. Kauno suolininkų knygų iki mūsų dienų, deja, iš viso neišliko), taigi galima susidaryti apypilnį vaizdą apie magdeburginio miesto valdžios institucijų funkcionavimą ir tarpusavio sąveiką. Turint galvoje išlikusių Kauno miesto savivaldos institucijų rankraštinų knygų publikavimą ateityje (nebūtinai artimiausioje), parinktas toks bendras serijos pavadinimas – „Kauno miesto aktų knygos XVI–XVIII a.“ Kiekvienas publikuojamas tomas apibūdinamas pagal skelbiamo šaltinio priklausomybę tarybos, vaito arba suolininkų kolegijos raštinėms ir nurodomi chronologiniai rėmai. Tomams numeriai nesuteikiami. Taip pasielgta dėl tos akivaizdžios priežasties, kad ateityje bibliografiniuose aprašuose nekiltų painiavos, jei kiti ryžtųsi publikuoti chronologiškai ankstesnes ar vėlesnes knygas.

Archyvinė charakteristika

Kauno miesto senojo archyvo genezė, raida ir likimas istoriografijoje jau aptarti¹. Jokių nė bendriausių jo aprašų (inventorių) iš XVI–XVIII a. iki mūsų dienų neišliko, yra žinomi tik aptakūs jų paminėjimai. Šiuo požiūriu Kaunas neturi nė tokio archyvinių bylų sąrašo, kokį turi Vilnius². Tad publikuojamos knygos archyvinė charakteristika šiuo laikotarpiu įmanoma tik pačiais bendriausiais žodžiais.

¹ Z. Kiaupa, „Kauno miesto senojo archyvo likimas“, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A. Serija. Visuomenės mokslai*, Vilnius, 1973, t. 2 (43), p. 125–140.

² A. Ragauskas, „1650 m. kovo 30 d. Vilniaus suolininkų teismo įrašų knygų sąrašas“, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, t. 3, Vilnius, 2001, p. 260–266.

Publikuojamas rankraštis yra Kauno tarybos raštinės „produktas“. Iš antraštinio lapo žinoma, kad visą dešimtmetį knygą vedė tarybos raštininkas Severinas Bergkmanas iš Bazelio. Apie šį asmenį galima pasakyti tik tiek, kad tarybos raštininku jis minimas bent nuo 1553 m. 1566 m. rugpjūtį jis dar buvo gyvas, o 1568 m. gegužės 21 d. – jau miręs³. Antraštiniame lape prieš jo vardą ir pavardę esanti santrumpa *M.* veikiausiai skaitytina kaip *magister*, t. y. šis asmuo turėjo magistro laipsnį, vadinasi, turėjo baigti universitetines studijas. Kaip jis atsidūrė Kaune ir kokie giminystės ar kitokie ryšiai siejo jį (ar nesiejo) su tuometiniu Kauno burmistru Eduardu Bergkmanu, kol kas atsakyti negalime. Knyga, ją baigus, o 1568 m. mirus ir pačiam raštininkui, teoriškai turėjo būti saugoma Kauno rotušės, kurioje posėdžiaudavo taryba, patalpose, bet XVII a. pabaigos – XV–II a. pirmosios pusės dokumentai byloja, kad aktų knygos dažnai atsidurdavo konkrečių asmenų rankose. Šio fakto priežastys yra neaiškios. Galimas dalykas, kad dėl bendro miesto reikalų pakrikimo atskiri tarybos nariai prisiimdavo atsakomybę už viso archyvo saugojimą savo namuose ar tiesiog būdavo įpareigojami tai daryti. Šiaip ar taip, publikuojama knyga laimingai išvengė pražūtingų XVII ir XVIII a. gaisrų, kurie sunaikino didesnę Kauno senojo archyvo dalį⁴, nors ir jai teko paragauti ugnies liežuvių (žr. poskyrį „Rankraštis“). Visos po gaisrų išlikusios aktų knygos iki 1776 m. buvo iš naujo įrištos, bet šis darbas atliktas nerūpestingai: kai kurios knygos įrištos smarkiai supainiojant originalią lapų tvarką⁵. Šiuo požiūriu publikuojamai knygai irgi pasisekė: ji, matyt, nebuvo visiškai iširusi, todėl buvo įrišta tvarkingai. 1779–1781 m. buvo atlikta vienintelė iki šiol jos įrašų numeracija. Kauno magistrato užsakymu tai padarė kažkoks A. Noreika ir Kauno miestietis J. Vilimas, tvarkę ir kitas aktų knygas.

Respublikos žlugimas 1795 m. buvo lemtingas daugeliui senųjų Lietuvos archyvų: dalis jų buvo tiesiog išvežta į Peterburgą (pavyzdžiui, Lietuvos Metrika), o dalis, laikui bėgant, perduota naujoms okupacinės valdžios sukurtooms įstaigoms. Taip atsitiko ir Kauno miesto archyvui. Iš pradžių jis liko Kaune, bet 1851 m. panaikinus senąjį Kauno magistratą, jo archyvas 1855 m. buvo pervežtas į ką tik specialiai sukurtą Vilniaus centrinį archyvą⁶. Čia atsidūrė ir publikuojama knyga. 1872 m. Vilniaus centrinio archyvo archyvaras N. Gorbačevskis paskelbė archyve saugomų rankraštinių knygų sąvadą, iš kurio matyti, kad publikuojama knyga gavo 13843 archyvinį numerį⁷. Vilniaus centriniame archyve visos senosios Kauno miesto archivalijos laimingai išbuvo iki pat Pirmojo pasaulinio karo pradžios, kai dalis jų kartu su kitais šio archyvo fondais 1915 m. buvo išvežtos į Rusijos gilumą, o dalis liko Vilniuje (šios dabar yra Lietuvos valstybės istorijos archyve). Publikuojama knyga pateko tarp tų, kurios buvo išvežtos. Nepriklausomos Lietuvos valdžios rūpesčiu išvežtosios knygos 1930 m. buvo atgautos iš Sovietų Sąjungos ir iš pradžių pateko į Kauno savivaldybės archyvą, o iš ten – į Kauno Vytauto Didžiojo universitetą, kur išbuvo iki lemtingųjų 1940 m.

³ Kauno vaito 1564–1568 m. knyga, l. 146v–147, nr. 591; l. 218, nr. 929.

⁴ Z. Kiaupa, „Du aktai apie Kauno miesto archyvo nuostolius 1678 ir 1732 m.“, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, [t. 1], Vilnius, 1988, p. 146–159.

⁵ Z. Kiaupa, „Kauno miesto senojo archyvo likimas“, p. 130.

⁶ Ten pat, p. 131.

⁷ *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской, также книгам некоторых судов губерний Могилевской и Смоленской, хранящимся ныне в Центральном архиве в Вильне*, сост. Н. Горбачевский, Вильна, 1872, p. 493.

Tolesnis šių ir kartu publikuojamos knygos likimas glaudžiai susijęs su Vytauto Didžiojo universiteto istorijos peripetijomis: per visą Antrąjį pasaulinį karą ir pirmaisiais sovietinės okupacijos metais jos tebebuvo Kaune, o 1950 m. universitetą panaikinus, jo bibliotekos rinkiniai 1952–1953 m. buvo perduoti Vilniaus universitetui. Kartu su jais į Vilnių pervežtos ir Kauno senjojo archyvo aktų knygos. Čia jos saugomos iki šių dienų.

Rankraštis

Šiuo metu rankraštinė knyga saugoma, kaip minėta, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus 7 fonde (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų knygos, aktai), signatūra „Kauno magistrato aktų knyga 1555–1565“. Įrištos knygos dydis – 29,3 cm (aukštis) ir 21 cm (plotis) ir 4,5 cm (nugarėlė). Nei originalus XVI a., nei XVIII a. antrosios pusės knygos įrišimas neišliko. Dabartinis darytas XX a. ketvirtame dešimtmetyje Kaune, knygą atgavus iš Sovietų Sąjungos. Kietviršiams panaudotas standus kartonas, aprauktas odos imitacija, vadinamuoju lederinu arba kolenkoru. Kietviršių kampams ir nugarėlei panaudotas audinys (satinas?). Ant pirmojo kietviršio išorinės pusės, kairiajame viršutiniame kampe, priklijuotas balto popieriaus lapelis su rašalu darytu įrašu *1 / Kauno Magistrato / aktų knyga / 1555–1565*. Toks pat lapelis priklijuotas ir ant nugarėlės viršutinės dalies. Ant nugarėlės, kiek žemiau, baltais dažais įrašyti knygos chronologiniai rėmai: *1555–1564*.

Pačių knygos lapų dydis – 28,4 cm (aukštis) ir apie 19,5 cm (plotis). Knyga turi vieną XX a. įdėtą priešlapį, ant kurio *recto* pusės padaryti šie įrašai ir archyvinės signatūros: 1) 33 [pieštuku]; 2) *Rš. 1452* [rašalu]; 3) *Kauno magistrato knyga 1555–1564 m.* [rašalu]; 4) *Aktų protokolai* [pieštuku]; 5) *Vilniaus / Universiteto / Biblioteka* [štampos]; 6) *Vytauto / Didž. Univ. / Biblioteka* [štampos]; 7) *ps 493* [pieštuku]. Priešlapio *verso* pusė tuščia.

Toliau esantis originalus knygos antraštinis lapas defektuotas – visiškai sunykęs dešinysis kraštas, kuris restauruojant knygą atkurtas ir sutvirtintas. Apskritai XX a. ketvirtame dešimtmetyje Kaune atlikti knygos restauravimo darbai žiūrint iš šių dienų perspektyvos vertintini kritiškai, nes panaudotas lapų kraštų apsaugojimo būdas aptraukiant juos specialiu permatomu popieriu dabar labai komplikuoja dalies teksto įskaitymą ir bėgant laikui neišvengiamai veikia paties rankraščio popierius.

Originali knygos antraštė: *Acta consularia / civitatis Cawnensis / per m[agistrum?] Severinum Bergkman Basiliensem / notarium civilem feliciter con/tinuata ab anno Domini 1555 / 1556 / 1557 / 1558 / 1559 / 1560 / 1561 / 1562 / 1563 / 1564*. Ji papuošta ornamentu su abreviatūromis *P. F. S. S.*, kurias veikiausiai reikia suprasti kaip invokaciją *Pater, Fili, Spiritus Sancte*. Virš šio ornamentu yra kiek vėlesnis įrašas *Adiutorium nostrum in nomine *Domini* / qui fecit celum *et terram?**, taip pat XIX a. pirmojoje pusėje darytos knygos lapų foliacijos numeris *Folio Imo* ir pirmo knygos įrašo, kaip jį suprato 1779–1781 m. knygos įrašus numeravęs asmuo, numeris *1*. Ties pirmąja – *1555* – data, iš dešinės, dar yra XVIII (?) a. įrašas *In summani*o vel um?* annota*ta vel tum?**. Antraštinio lapo apačioje – du XX a. stampai: 1) *Vytauto / Didž. Univ. / Biblioteka*; 2) *Vilniaus / Universiteto / Biblioteka*.

Visi knygos lapai šiuo metu daugiau ar mažiau defektuoti. Tai XVII–XVIII a. gaisrų, ištikusių Kauno miesto archyvą, padarinys. Tiesa, kitose knygose itin ryškių ugnies pėdsakų šioje knygoje dabar iš karto nematyti, dalis jų pašalinta, matyt, tvarkant knygą XX a.